

ВЕРБАЛЬНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ ЕМОЦІЇ СМУТКУ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЕЗІЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ)

Розглядаються лексичні засоби об'єктивації емоційного стану смутку в поезії Лесі Українки, визначаються основні номінативи емоції та конкретизатори емоційної настроєвості ліричного героя.

Ключові слова: лексема, номінатив, емоційний стан, емоція.

Внутрішній світ людини, зокрема його емоційна сфера, становить багатогранне, складне утворення і є цікавим об'єктом для наукових студій як філософського, психологічного, так і мовознавчого характеру. Дослідження мовних засобів вираження емоцій служить шляхом проникнення у психологію людини, розкриває спосіб мислення особистості, аналіз мови художнього твору ще й дозволяє виокремити особливості ідіостилю письменника. Ці та інші причини зумовили появу значного інтересу в науковців до проблеми об'єктивації емоційних процесів у мові та мовленні, опису і систематизації лінгвальних маніфестацій переживань. Про актуальність зазначеного вектора досліджень свідчить зародження цілої науки – лінгвістики емоцій – і значні набутки теоретичного та практичного характеру, як-от праці В. І. Шаховського, М. О. Красавського, Ю. Д. Апресяна, вітчизняних лінгвістів Ю. Ф. Прадіда, М. В. Гамзюка та ін.

Одним зі способів об'єктивації емоцій у мові прийнято вважати їх номінацію. Назви переживань є продуктом осмисленої диференціації та ідентифікації почуттів, тобто «словесними показниками мовця про свій внутрішній світ» [5, 256]. Номінативи емоцій презентовані в основному чотирма лексико-граматичними класами: іменниками, дієсловами, прикметниками та прислівниками.

Номінативна репрезентація емоції смутку у творах Лесі Українки не була предметом окремого дослідження, тому метою нашої студії є виявлення й опис лексичних засобів, що об'єктивують зазначений емоційний стан, у ліричних текстах малих жанрів поетеси.

Смуток – це «невеселий, тяжкий настрій, викликаний горем, невдачею і т. ін.; сум, журба» [1, 1155]. Синонімічний ряд номінативів, домінантою якого є іменник *сум*: *смуток, журба, печаль, туга, жаль, жалощі, нудьга, нудота, меланхолія, іпохондрія, зажура, сухота, журбота, мінор, смута, притуга, нуда* тощо [3, 420].

Для вербалізації аналізованого емоційного стану Леся Українка використовує в поезії таку низку лексем та стійких словосполучень: іменники *туга, смуток, сум, журба, жаль, печаль*, дієслова *журитися, смутитися, сумувати, тужити*, прикметники *сумний, смутний, журливий, жалібний, понурий, безрадісний*, прислівники *сумно, смутно, журливо, тужливо*, фразеологізми *туга обгортає, печаль обгортає душу*. Високою частотністю вживання характеризуються іменники *туга* (39 випадків) та *жаль* (33 випадки), прикметники *сумний* (36 одиниць) та *смутний* (23 одиниці).

Лексема *туга*, конкретизуючи значення «почуття глибокого жалю; гнітючий настрій, переживання, спричинені якимсь горем, невдачею і т. ін.; журба, сум» [1, 1274], головним чином номінує емоційний стан ліричного героя, наприклад: Неделе моя, що допоможе ся *туга*? [2, 43]; Я сьогодні в *тузі*, в горі, Мов у тяжкім сні, – Отруїли ясні зорі Серденько мені [2, 46].

Конкретизаторами почуття туги виступають прикметники *глибока, нерозважна, палка*, які вказують на силу переживання, та *тиха, німа, непрозора, горда, огниста, пекуча*, що виражають характер вияву: Всі наші сльози *тугою палкою* Спадуть на серце, – серце запалає... [2, 44]; Се ж найгірше в світі лихо – *непрозора, горда туга*... [2, 161].

Попри власне номінацію емоційного стану, лексема *туга* в родовому відмінку вказує на те, що почуття є причиною появи слів чи пісні, зміни фізичного стану серця: Вона [пісня] *від туги* й розпачу *зродилась*, За скритий жаль вона помститься хоче Вогнем, отрутою, мечем двусічним туги [2, 143]; Так, плачмо, браття! Мало ще наруги, Бо ще душа терпіти силу має; Хай *серце плаче, б'ється, рветься з туги*, Хай не дає спокою, хай палає [2, 44].

Іменник *туга* в поєднанні з іншими словами утворює словосполучення метафоричного характеру, в якому емоція, виступаючи в ролі суб'єкта, персоніфікується і наділяється різними властивостями. У сприйнятті Лесі Українки туга має здатність рухатися: І з пісню тою – у серці Велика їй *туга встає* [2, 8]; *Повстала туга*, сном важким приспана, *Повстала велетом і досягла до хмар...* [2, 119]. Про асоціацію емоції з живою істотою і надання їй людських властивостей свідчать метафори *загостили жаль і туга та не вмере туга, жаль не загине*: У палати королівські *Загостили жаль і туга*, – се були найвищі гості, Та прийшли без етикету [2, 163]; ...і *не вмере моя туга, мій жаль не загине* у світі... [2, 182]. Уособлення емоції з вогнем вербалізується у словосполученнях *туга палає в очах, туга палає огниста*: Онук найменший, Підвівши чоло, ясно подивився, Уста тремтіли усміхом утішним, *Палала в очах туга ідеалу* [2, 26]; Гордий промінь в тієї зорі, Та в нім *туга палає огниста*, І сіяє та зірка вгорі, Мов велика сльоза промениста [2, 47]. Метафори *туга вражає, туга вникає* вказують на здатність емоції проникати в серце, вражати його, а уподібнення до каменю посилює якість і тривалість відчуття: Коли ж не стане сили, коли *туга Вразить* украй те *серденько* зомліле, Тоді душа повстане недолуга, Її розбудить *серденько* зболіле [2, 44]; Що се? немовби пісня забриніла Здалека, мовби цілий хор ридає, Глибока, тиха, нерозважна *туга Вникає в серце, каменем лягає...* [2, 51]. Порівняння почуття з ножем, що пронизує орган, підкреслює силу емоційного впливу: Ох, яка мене *туга взяла! Серце гострим ножем пройняла...* [2, 57].

Для номінації емоційного стану поетеса часто послуговується іменником *жаль* у значенні «важкий настрій, що викликається якоюсь невдачею, горем і т. ін.; сум, печаль, скорбота» [1, 272]: Чи то так у *жалю*, в голосінні Проминуть молодії літа? [2, 18]; Коли вже треба голосить по трупі, Нехай музика плаче, та без слів, – І *жаль*, і сміх, і плач, і пісня вкупі – То буде так, мов лебединий спів [2, 170].

Означення якісної характеристики відчуття жалю здійснюється прикметниками *гіркий, тихий, важкий, палкий, страшний*,

живий, скритий, самотній, наприклад: Химерні ви, люди! Серця ваші хорі Від всього займаються *жалем страшним* [2, 110]; Важкі побережні скелі Зрива переможнее море; Невже переможная пісня *Важкого жалю* не поборе? [2, 147]. Лексема *подвійний*, що корелює з іменником *жаль*, поглиблює емоційний стан ліричного героя: Не любить мене чарівниця-дівчина. Подвійний мій розпач, *подвійний мій жаль*, Моя нерозважна печаль! [2, 74].

Метафоризовані словосполучення вербалізують діяльність жалю як вогню, що горить сам або запалює об'єкт емоційного впливу, тобто серце – символ зосередження внутрішніх переживань людини: ...*Жаль запалав*, прибором океана Загомонів його страшний пожар [2, 119]; Горить моє серце. Його *запала* Гарячая іскра палкого *жалю* [2, 57].

Окрім номінації емоційного стану, лексема *журба* використовується для конкретизації зовнішнього вияву настрою ліричного героя. Посадження предикатів *дивитися, співати, бриніти* (про голос) із формою орудного відмінка з прийменником іменника *журба* характеризує погляд та інтонацію засмученої особи: Я стояла, мій друже, з тобою; Я *дивилась* на тебе з *журбою*, Нічка тиха і темна була... [2, 57]; А *голос* твій *бринить, співа з журбою*: «Я тут, я завжди тут, я все з тобою!» [2, 171].

Письменниця кваліфікує журбу як *невсипущу, тяжку, злу, дивну, сторожку*, наприклад: Що вдію для тебе сією *тяжкою журбою*? [2, 43]; Нехай я отруєна *злою журбою*, та в пісні на всяку отруту є лік... [2, 111]. Леся Українка наділяє журбу властивостями істоти, а саме здатністю рухатися і спати: І як *приступить журба* невсипуща Та до серденька твого, – Тая росиця цілюща-живуща Буде жити його [2, 33]. Порівняння почуття з хижою птицею і прохання не будити її вносять відтінок негативного, навіть боязкого ставлення до цього переживання: – О Музо, не згадуй ту люту годину, *Журби не буди*, бо вона сторожка, *Мов хижая птиця*, засне на хвилину, І зо сну її кожен шелест ляка [2, 109].

Поряд із прямою номінацією журби у поезії «Якщо прийде журба, то не думай її...» Леся Українка завуальовує емоцію

в образ страшної потвори: Або пісню утни голосну, не смутну, Щоб, мовляв, засміялося лихо, Прожени тоді, певне, *потвору страшну* І на серденьку знов стане тихо [2, 49].

Лексема *смуток*, не зважаючи на меншу частотність, використовується для творення образів надзвичайно сильних за емоційним навантаженням. Кореляція почуття з колоронімами *темний, чорний* згущує емоційну палітру переживання: У палаті королівській *Темний смуток* і тривога Серед челяді двірської, – Щось король сьогодні гнівний... [2, 161]; *Смуток* мене *одягає чорним* важким оксамитом, Тільки й скрашає жалобу – жалю кривавий рубін [2, 91]. Про здатність смутку локалізуватися на певних територіях свідчать рядки: Знаю добре – вже вирости квіти й трава На могилах, що стали над вами, Але там *тільки смуток* і жах *спочива*, Вас нема там, ви й досі між нами [2, 109]; В *країну смутку* вітерець прилине І принесе мені луну розмови Від мого дуба любого з діброви, – І спогад любих літ повік не згине [2, 56].

Іменники *печаль* та *сум* вживаються вкрай рідко: Любо ти спатимеш, Поки не знатимеш, Що то *печаль*, Хутко прийматимеш Лихо та жаль [2, 21]; Найкращі дні своєї провесни ми зострівали *сумом*... [2, 133].

Одним із засобів вербалізації гнітючого настрою є трансформовані фразеологізми *туга обгортає когось, печаль обгортає душу*: *Обгорта мене туга*, болить голова, Стіни й стеля гнітять, мов темниця... [2, 95]; Поглянула я, що вже нічка зникла, – І *душу* мою *обгорнула печаль*; І тихо-тихесенько я промовляла: «Сон літньої ночі! мені тебе жаль!..» [2, 54]. У Словнику фразеологізмів української мови зафіксовано фраземи *душа огортається (проймається) жалем (тугою)* [4, 226], *обгортати (огортати) / обгорнути (огорнути) душу (серце) тугою (смутом, сумом і т. ін.)* [4, 445], у яких туга (жаль, смуток чи сум) синтаксично є додатком, знаряддям формування почуття. Леся Українка трансформує фразеологізм і наголошує на домінуючій ролі туги, печалі як творця емоції.

Подвоюють силу вияву емоційної настроєвості контактне вживання двох назв емоцій *туга* і *жаль*, *смуток* і *туга*,

наприклад: Як я тебе згадаю, У грудях серце з туги, з жалю гине [2, 69]; Тільки навіщо той *смуток і туга*, Вже ж бо і так ми сумні [2, 67]. З цією ж метою вербалізуються дескриптивні ситуації з описом суміжних дій і явищ, як-от *орати і сіяти, чорна хмара і блискавка*, що пов'язані з емоцією в суб'єктно-об'єктних зв'язках: Темна хмара, а веселка ясна. Що ти робиш, дівчино нещасна? *Ореш тугу, сієш в ній смуток*, Схаменися, який з того skutok! [2, 151]; *У чорну хмару зібралася туга моя, Огнем-блискавицею жаль мій по ній розточився*, Ударив перуном у серце, І рясним дощем полились мої сльози [2, 61].

Леся Українка часто вдається до суміжного вживання однокореневих чи синонімічних лексем, які безпосередньо пов'язані з вербалізацією суму. Таке поєднання різних засобів вираження концепту дозволяє поглиблювати, нарощувати загальну картину смутку: Все тут *журливе* кругом сеї хати, – Та *найсмутніші* отії кімнати, Де безталанний поет умирав: Все тут забрали, що можна забрати, – *Смутку* ж ніхто не забрав [2, 42].

Предикативне вираження емоційного стану лексемами *журитися, сумувати, тужити, смутитися* із граматичним значенням дійсного способу акцентує на тому, що хтось проймається почуттям суму, журби: «Чого *зажурився*, мій любий козак?» – Питає дівчина вродлива [2, 73–74]; А та юрба, що *посумує* вранці, Увечері нехай іде в танець [2, 170]. Інтенсифікація переживання вербалізується шляхом кореляції дієслова з прислівниками *тяжко, до болю*: Славо, наша згубо! славо, наша мати! *Тяжко зажуритись*, як тебе згадати! [2, 14]; Про неволю Плаче, й голосить, і *тужить до болю* Голос сумний, не вважа на слова, Плач погребовий слова покрива [2, 203]. Поетеса використовує предикат *журитися* у формі наказового способу із закликком не перейматися смутком: На весіллі хтось чарку розбив, – Молода на посаді сумує, Молодий смутно чоло схилив, – *Не журіться*, то щастя віщує! [2, 48].

Вживання дієслова *журити* актуалізує сему «викликати в кого-небудь тяжкі почуття, невеселий настрій; печалити, засмучувати» [1, 278]: *Журить* осінь-сухитниця сонечко, Бо нема в ній весняних надій [2, 176].

Серед прикметникових засобів вербалізації емоційного концепту «сум» провідними лексемами є *сумний* та *смутий*, що мають значення «який сумує, відчуває сум; якого охопив сум; смутний, журний» [1, 1215]. Прикметники використовуються для характеристики особи (*Брати і сестри смутні* ходили, Той самий жаль гнітив їх, що й мене [2, 82]); конкретних предметів (Стоять з гарему *звалища сумні*, Садок і башта; тут в колишні дні Вродливі бранки вроду марнували [2, 40]); абстрактних предметів, наприклад, думки, музи, слави (Нічко дивна! Тобі я корюся, Геть всі темнії *думи сумні!* [2, 35]); рослинного світу, зокрема, дерев, як-от кипарису, сосни (Як зашуміли *сумні кипариси!* [2, 116]); серця і душі як символів емоційної сфери (І розбилось від жалю свого *Серце смутне...* [2, 48]); часу (*Сумний* був час; товариші мої Пішли у військо, кликали й мене [2, 82]); небесних тіл – місяця і зір (В небі *місяць* зіходить *сумний*, Поміж хмарами вид свій ховає, Його промінь червоний, сумний Поза хмарами світить – палає [2, 46]).

Рідше послуговується Леся Українка означеннями *журливий* і *жалібний*: Серпанком чорним жалібниці-мрії Мені покрили очі, змеркнув світ, І залунали скарги *жалібні* Моїх покинутих пісень-сиріт [2, 95]. Одиначними випадками зафіксовані прикметники *понурий* і *безрадісний*: Сі круглії вежі й високіі мури – Страшні та суворі, непевні, *понури* – І скрізь у тих мурах стрільниці-бійниці, При вежах тих сумнії темні темниці [2, 13]; Я так довго до тебе тужила, Стільки *безрадісних* днів, стільки безсонних ночей [2, 206].

Означуючи вираз очей та голос, поетеса вказує на зовнішній вияв емоції: Довго проводити буду *сумними очима* Подруг моїх легкокрилих зникаючий рій [2, 13].

Прислівники *сумно*, *смутно*, *журливо*, *тужливо* характеризують дію як таку, що супроводжується емоційною настроєвістю смутку: І *сумно* *колихалася* трава, Здавалось, мов усі старі могили Ховають те, що ми про щастя говорили... [2, с. 202]; Та нащо ж я *люблю* вас так *тужливо*? [2, 145]. Якщо предикат вербалізує діяльність тіла, то прислівник може конкретизувати вияв емоції: *Журливо* ти *хитаси* *головою* І кажеш: «В нас дороги розійшлись»

[2, 55]; Але що се? Тихо й *смутно* Забринів старечий *голос*: «Ти прийшла, кохана доню? Сядь, спочинь, моя дитино...» [2, 162].

У випадку вживання лексеми *сумно* як присудкового слова вона номінує емоційний стан ліричного героя: Мені тепер *сумно*, я прагну розваги, Прошу тебе, свіжої рани не руш! [2, 110].

Отже, Леся Українка використовує низку різноманітних засобів для вербалізації емоційного стану смутку. Серед іменників, прикметників, дієслів, прислівників та фразеологічних одиниць переважають номінативи *туга*, *жаль*, *смутий* та *сумний*. Ад'єктиви, що корелюють із назвами емоції, конкретизують силу та характер вияву емоційної настроєвості. Метафоризовані словосполучення, персоніфікуючи почуття, ілюструють образне світосприйняття митця.

Література

1. Великий глумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К. : Ірпінь : Перун, 2004. – 1440 с.
2. Українка Леся. Вибр. твори / Леся Українка. – К. : Дніпро, 1974. – 632 с.
3. Словник синонімів української мови : у 2 т. – Т. 2 : О–Я / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головашук та ін. – К. : Наук. думка, 2000. – 960 с.
4. Словник фразеологізмів української мови / уклад. В. М. Білоноженко та ін. – К. : Наук. думка, 2008. – 1104 с.
5. Яковлева Е. С. Фрагменты русской языковой картины мира: Модели пространства, времени и восприятия / Е. С. Яковлева. – М. : Гнозис, 1994. – 198 с.

Кость И. Вербальная репрезентация эмоции печали (на материале поэзии Леси Украинки).

Рассматриваются лексические средства объективации эмоционального состояния печали в поэзии Леси Украинки, выделены основные номинативы эмоции, определены конкретизаторы эмоционального настроения лирического героя.

Ключевые слова: лексема, номинатив, эмоциональное состояние, эмоция.

**Kost I. Verbal Representation of Emotions Expressing Sorrow
(Based on Lesia Ukrainka's Poetry).**

The article deals with lexical means of expressing the emotional state of sorrow in the poetry of Lesia Ukrainka; the basic names of emotions and the specifiers of emotional disposition of lyrical are defined..

Key words: lexeme, name, emotional state, emotion.